

КОНОТАТИВНЕ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О.Л.Стародедова

(аспірантка, Київський національний лінгвістичний університет)

Стаття посвячена уточненню понять «коннотація» и «коннотативное значение» в аспекте фразеології, изучению исторического развития этого лингвистического феномена; отмечена связь и тематическая близость денотативного, сигнификативного и коннотативного значений; выделены базовые типы коннотативных значений фразеологических единиц.

The article specifies the notions “connotation” and “connotative meaning” in phraseological units, with the focuses on the in-depth study of the evolution of this linguistic phenomenon. The author shows interrelations and proximity of denotative, significative and connotative meanings and describes the major types of the connotative phraseological meanings.

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасних про світ, необхідністю виявлення національної специфіки, а також досліджень на вивчення особливостей мовної концептуалізації знань і уявлень людини встановлення особливостей емоційно-оцінного забарвлення, що дає можливість більш глибоко обґрунтувати положення про етноспецифічний характер досліджуваної мови. Система фразеології якнайкраще відображає емоційні та ментальні характеристики мовця, тому є об'єктом нашого дослідження.

На різних етапах розвитку мовознавства поняття «конотація» цікавило багатьох дослідників. Лінгвістичну концепцію конотації висували Л.Блумфільд, В.І.Шаховський, В.М.Телія, В.І.Говердовський, С.І.Нешко, О.С.Кубрякова, В.Г.Гак, В.Л.Івашенко; психологічну концепцію конотації розглядали О.О.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, О.Р.Лурія; психолінгвістичну концепцію досліджували Р.Ромметвейт, О.О.Залевська, В.А.Маслова; стилістичною концепцією цікавились М.П.Брандес, М.В.Гамзюк, Л.І.Мацько; семіотичну концепцію започаткували Л.Єльмслев, Р.Барт. До екстралінгвістичного рівня конотацію відносять М.А.Тульнова, Т.Ю.Воронцова, зі сферою прагматики конотацію пов'язують Л.С.Бархударов, Е.А.Арбузова. Багато вчених досліджували конотацію на лексичному рівні: В.М.Мокієнко, Ю.П.Солодуб, І.В.Арнольд з'ясували роль емотивної характеристики слова; О.М.Вольф, І.Н.Худякова, Т.А.Трипільська вивчали оцінку посилення; А.Вежбицька, П.М.Карашук досліджували словотворчі компоненти, що є складовою конотативного значення. Однак до сьогодні ще остаточно не визначено лінгвальної природи конотації, а саме її мовної та позамовної співвіднесеності.

Термін «конотація» вперше було використано в дослідженнях з логіки ще в ХІХ столітті. Цей феномен вивчав Дж. Ст. Міль. Конотацію як супутнє значення та чуттєві співзначення при семантичних змінах намагався пояснити психолінгвіст Г.Шпербер.

Екстралінгвістичне трактування конотації, яке запропонував Л.Блумфільд, вказувало на певний рівень мови, зумовлений культурними, соціальними, регіональними та іншими факторами. Лінгвіст запропонував виділяти власне семантичні конотації: ті, якими керуються різні соціальні прошарки, котрі використовуються різними стилями, жанрами. Сюди ж відносяться конотації, що мають не інтелектуальну, а емоційну базу, конотації евфемізмів, символічних форм та ін. (1, 157)

Заслугою Л.Єльмслева стало те, що він розглядав систему конотації на семіотичному рівні у вигляді знакової системи, а саму конотацію як ознаку, за якою мовець робить вибір між різними субкодами (стилями, діалектами, жаргонами). Це викликало дискусію про семіотику сигніфікації та семіотику комунікації.

Розвиваючи дослідження конотації на семіотичному рівні, Р. Барт наголошував на тому, що в процесі комунікації виникає поле конотативних значень, завдяки яким кожне суспільство може відділитися одне від одного в культурно-історичному плані. Через деякий час учені помітили, що поняття конотації не може бути окреслено лише певними стилістичними рамками, бо конотативна система є частиною мовної картини світу: «Слова з конотативним змістом не можна звести до суто стилістичної проблематики, оскільки вони завжди апелюють до певного досвіду людини, який з'являється у результаті її виховання у певній культурі» (2, 78-79).

Засновником лінгвістичного напрямку вивчення конотації вважається Ш.Баллі. Існує багато термінів для позначення явища конотації: у семантико-стилістичному аспекті – це «стилістичне значення» (Ш.Баллі, Ю.М.Скребньов, Г.Й.Винокур); у лінгвокраїнознавчій галузі – «лексичний фон» значення (Є.М.Верещагін, В.Г.Костомаров); у семасіології – «емоційне нашарування», «експресивне забарвлення»

(Д.М.Шмельов), «емотивне значення» (Л.О.Новиков), «потенційні ознаки» (В.Г.Гак), «приховані семи» (Є.Л.Гінзбург); у психолінгвістиці – «семантичні асоціації» (Ю.Д.Апресян); у перекладознавстві – «прагматичне значення» (Л.І.Кисельова, О.С.Бархударов). Значна кількість підходів у дослідженнях явища конотації, а також певні проблеми невивченості цього лінгвістичного феномена не дають змоги чітко визначити це поняття.

У широкому розумінні конотація є мовним явищем з асоціативно-образним компонентом, який є основою для реалізації способів експресивного забарвлення (стилістичного, емоційного, оцінного, образного). У вузькому розумінні – це компонент значення, котрий є результатом вторинної номінації. На думку В.М.Телії, «Конотація – це семантична сутність, яка узуально чи okazіонально входить в семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане відношення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні, та вираз, який отримує на основі цієї інформації експресивний ефект» (3, 5).

Погляди сучасних мовознавців збігаються в тому, що явище конотації є одним із компонентів лексичного значення, а отже притаманне рівню фразеології (Н.А.Оніщенко, А.М.Барабуля, Г.М.Вишневська, Т.В.Федорова та ін.). Фразеологічні одиниці функціонують перш за все, завдяки конотативним позначенням предметів і явищ. Фразеологізми відіграють дуже важливу роль особливо в тих випадках, коли безпосередньо виражають конотативні значення, або коли мова йде про предмети і явища, які викликають зацікавленість та емоційні переживання суб'єкта. І, навпаки, менш важливу роль відіграють фразеологізми, у семантиці яких переважає логіко-предметний (денотативно-сигніфікативний) аспект, і такі, що мають дотичність до реальної або уявної дійсності, відображеної у суспільній свідомості з максимальною об'єктивністю.

О.Ф.Арсеньєва розглядає конотативне значення як «...додаткову інформацію по відношенню до сигніфікативно-денотативного значення, як сукупність семантичних нашарувань, які включають у себе оцінний, експресивний, емоційний і функціонально-стилістичний компоненти» (4, 17).

Одним із джерел конотативного значення фразеологічних одиниць В.М.Угринюк вважає внутрішню форму, «...від неї залежить експресивна насиченість та емоційна, суб'єктивна оцінка дійсності». (5, 28). На думку мовознавця: «Якщо б не було індивідуальних внутрішніх форм фразеологізмів, то не було б і тих різних відтінків у їх значеннях. Так, наприклад, негативне конотативне забарвлення семантики фразеологізму базується на його внутрішній формі, на образі, який створений нею» (5, 26-27).

У фразеологічному значенні розрізняється три його аспекти: денотативний, сигніфікативний та конотативний. В.М.Телія називає це «комбінацією трьох макрокомпонентів: денотативного аспекту значення, який указує на об'єктивовану в ньому реальність незалежно від характеру позначуваного, зокрема предметно чи понятійно орієнтованого або того, що містить об'єктивовану оцінку, категоріально-граматичного компонента, котрий є обов'язковим для всіх типів значення, та емотивно-модального, що виражає відношення суб'єкта мовлення до позначеного словом або виразом» (3, 16).

Денотативний аспект виражає співвіднесеність фразеологічних одиниць з предметами, явищами реальної дійсності, тобто конкретними об'єктами, ознаками, явищами, на які вказує фразема. Іншими словами, денотат – це клас, або множинність тих сутностей, по відношенню до яких може бути використаний певний мовний вираз, зокрема фразеологізм.

Під сигніфікативним аспектом розуміють обсяг інформації, який несе фразеологічна одиниця стосовно позначуваного нею елемента екстралінгвальної дійсності, тобто узагальнене поняття, яке виражає фразеологізм. На відміну від денотата, сигніфікат (інтенціонал) – це не сам об'єкт, явище, властивість або відношення в реальному чи уявному світі, до яких слово, вираз, фразеологізм відсилає, а їхнє відображення у свідомості людини у вигляді набору властивих ознак цього об'єкта, явища або відношення.

Розрізняють також денотативно-сигніфікативний аспект, що є об'єктивним елементом і відповідає логіко-предметному змістові фразеологічної одиниці. Якщо ж порівнювати денотативно-сигніфікативні аспекти лексичного та фразеологічного значень, то між ними можна помітити істотну розбіжність. На думку О.В.Куніна, В.Л.Архангельського, денотатом фразеологічної одиниці є не предмет, а ситуація. Денотативний аспект фразеологічного значення значно вужчий, ніж той же аспект лексичного значення. Це сприяє розширенню сигніфікативного аспекту у фразеології. Денотативний та сигніфікативний аспекти значення, подібно до обсягу та змісту поняття у логіці, перебувають у зворотній пропорційній залежності. Неоднакове співвідношення обох аспектів призводить до того, що у фразеологічному значенні частіше відбиваються видові поняття, а в лексичному – родові.

Інформація, яка пов'язана з певним словом або виразом, не вичерпується його значенням. Слова та усталені вирази мають також конотації, котрі не входять до поняття значення і тим самим не відображені в їхніх тлумаченнях.

У сучасних лінгвістичних студіях акцентовано увагу на ситуативно-психологічних конотаціях: евфемізму, меліоративності, пейоративності, посилення; соціально-лінгвістичних конотаціях: жаргонності, розмовності, книжності; власне мовних конотаціях: новизни, іншомовності, архаїчності,

термінологічності і т. ін. (6, 3). Н.А.Оніщенко пропонує виділяти такі базові типи конотативних значень фразеологічних одиниць: оцінно-експресивний, функціонально-стилістичний та історико-культурний, а відтак шляхом узуалізації значень фразеологічних одиниць індивідуально-інтенціональний, ситуативно-стилістичний та суспільно-історичний (7, 2). За висновками лінгвіста, «Слід розрізняти емотивний, експресивний і оцінний боки значення фразеологічних одиниць, а також денотативне й конотативне вираження оцінності. Ці фактори мають психологічне походження, як і стереотипи, що є однією із засад формування конотації як елемента фонових знань мовця. Стереотипи, насамперед гендерні та національно-культурні, формують оцінність фразеологічної одиниці» (7, 5).

Оцінний компонент пов'язаний з вираженням відношення до предмета чи явища, відомості, що міститься у фразеологічній одиниці, іншими словами це схвальна або несхвальна оцінка, яку має в собі фразеологічне значення. Серед відношень виділяється позитивне, або меліоративне забарвлення (піднесене, урочисте, риторичне, схвальне, ласкаве та ін.), негативне, або пейоративне забарвлення (презирливе, зневажливе, несхвальне, іронічне, лайливе та ін.).

З оцінним тісно пов'язаний емоційний компонент, насамперед тому, що людина, даючи певну оцінку, відтворює в ній власний емоційний стан, прояв певних почуттів. На цьому ж етапі виникає й експресивний компонент, який, завдяки лексико-стилістичним засобам, створює відповідну експресивну інтенсивність.

Функціонально-стильові конотативні значення, зумовлені появою фразеологічної одиниці в певній сфері спілкування, свідчать про той чи інший стиль мовлення. Традиційно виділяють такі конотативні значення: книжні, розмовні та нейтральні (міжстильові).

Сучасні лінгвісти і досі не визначили остаточно, до компетенції якої з наук віднести поняття конотативного значення, а проблематику вбачають у природі конотації, – лінгвальній та екстралінгвальній.

На нашу думку, конотативне значення фразеологічних одиниць має оцінно-експресивні, функціонально-стилістичні та історико-культурні особливості, які реалізуються разом із денотативно-сигніфікативними характеристиками. Проведене дослідження доводить складність і неоднозначність цього поняття, яке ми відносимо до рівня лінгвістики. Отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях конотативного аспекту фразеології, а саме контрастивного аналізу фразеологізмів різних мов.

1. Блумфілд Л. Язык. – М., 1968.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М., 1973.
3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М., 1986.
4. Арсентева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц: на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках. – М., 1989.
5. Угринюк В.М. Типологія вмотивованості фразеологічних одиниць сучасної німецької мови (кількісні та якісні характеристики): Дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. – Чернівці, 1993.
6. Говердовский В.И. Коннотемная структура слова. – Харьков, 1989.
7. Оніщенко Н.А. Стилістичні та семантичні характеристики конотативної системи сучасної німецької фразеології: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04 / ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2003.